

Szobából kockaház

Kockaház és parasztház összeépítés elemzése egy fehértói házon keresztül

Készítette: Pápai Virgínia Ágnes

Konzulens: Dr. Halmos Balázs

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

Építészettörténeti és Műemléki Tanszék

TDK Konferencia

Építészmérnöki kar

2021

M Ű E G Y E T E M 1 7 8 2

Tartalom

Absztrakt	3
Abstract	4
Bevezető	5
Népi építészetünk a Kisalföldön	5
Kockaház probléma	8
A típustervek	9
A ház története	12
A kereszt szárnyas lakóház	15
A háromszatú parasztház	16
Térhasználat	16
A hosszúház szerkezetei	18
A kockaház hatása	20
Mai használata, felmerülő problémák az elmúlt 25 évben	24
Konklúzió	25
További kutatási lehetőségek	25
Köszönetnyilvánítás	25
Irodalomjegyzék	26

Absztrakt

Mai korunk szemlélete szerint talán elképzelhetetlennek tűnik, hogy egykor a hagyományos, népi építészetből jól ismert parasztházakat nem tekintették meghatározó építészeti értéknek. A parasztházak sorsa az 1950-es évektől kezdve elkezdett jelentősen megváltozni. A kockaházak építése nem csak az üresen álló telkeket érintette, hanem sok esetben ezeket a népi építészetből megmaradt értékeinket is. Bizonyos esetekben az épületek utcafront felőli traktusa természetes módon alakult át kockaházzá. Sokszor pedig teljesen lebontották a korábbi épületállományt, ugyanis az akkori kor felfogása szerint, a népi építészet színvonalában nem érte el a rangos építészeti, nem gondolták egy megőrzendő értéknek. A tulajdonosok - az építések közreműködésével - bátran bontották el ezeket és helyére az akkori divat szerint, „Kádár-kockákat” helyeztek. Néhány alkalommal a korábbi parasztház hátsó részét megtartották és az elbontott utcafront felőli szakaszon toldották hozzá a kockákat.¹

Tanulmányunk témája a parasztházak későbbi átépítése, modifikálása az úgynevezett Kádár-kockákkal, ahol többnyire a tisztaszobát alakították át. Ezt a jelenséget egy fehértói parasztházon keresztül elemezzük, melyhez a 1960-as években kockaházat csatoltak, elbontva a tisztaszobát, illetve az akkori konyhát.

Korábbi tervek alapján térszervezési, anyaghasználati, kompatibilitási, használhatósági és épületszerkezettani kérdéseket teszünk fel. Ezen kérdések válaszait, más, akár külön megépült Kádár-kockákkal és parasztházakkal vetünk össze. Megvizsgáljuk az akkori típusterveket, illetve azt, hogyan adaptálták ezeket a helyzetnek megfelelően.

¹ WINKLER 2021

Abstract

In today's perspective, it is perhaps inconceivable that the traditional farmhouses, well known from folk architecture, were not once considered to be of defining architectural value. The fate of farmhouses began to change significantly from the 1950s onwards. The construction of cube houses affected not only vacant plots but also, in many cases, these remaining examples of vernacular architecture. In some cases, the street frontage of the buildings was naturally converted into a terraced house. In the case of the 'pseudo-cube' phenomenon, in many cases the former building stock was completely demolished, because, according to the perception of the time, vernacular architecture did not reach the standard of prestigious architecture and was not considered a value to be preserved. The owners, with the help of the architects, courageously demolished them and replaced them with "Kádár cubes", in the fashion of the time. In some cases, the rear of the former farmhouse was retained and the cubes were added to the demolished street frontage.

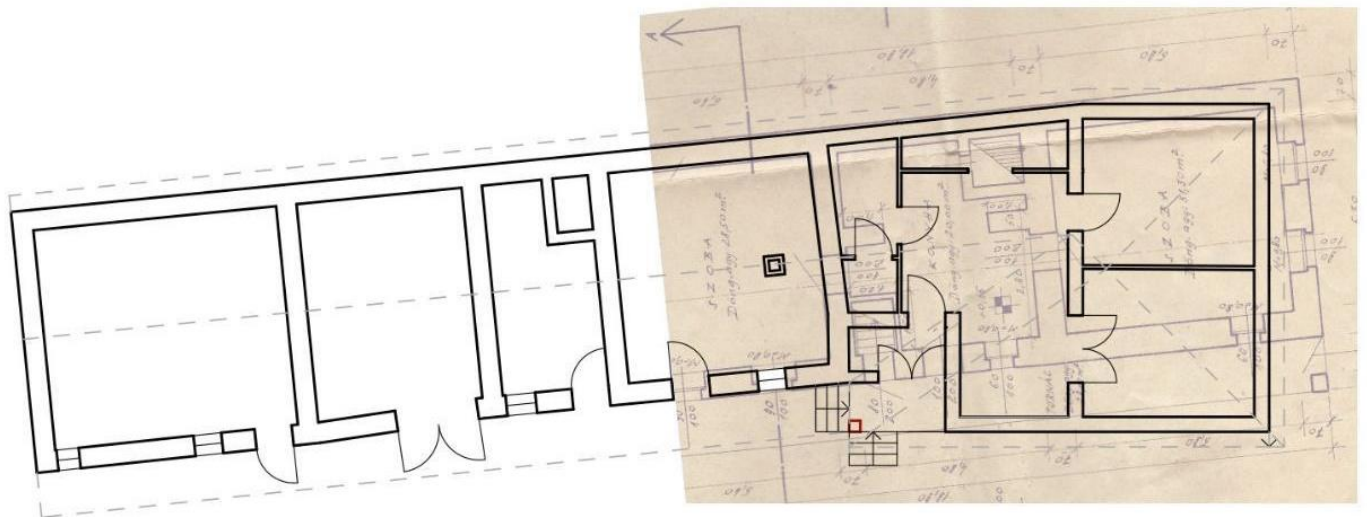
The subject of our study is the later rebuilding and modification of the farmhouses with the so-called "Kádár cubes", where the main part of the house was converted into a washroom. We analyse this phenomenon through a peasant house in White Town, to which a cube house was added in the 1960s, removing the clean room and the kitchen of the time.

Based on earlier plans, questions of spatial organisation, use of materials, compatibility, usability and building structure are asked. The answers to these questions are compared with other, even separately built, Kádár huts and farmhouses. We examine the type designs of the time and how they were adapted to the situation.

Bevezető

A kockaház és parasztház, mint jelenség mindenki számára ismertek lehetnek, mégis ezeket két külön épülettípusként kezeljük. Valójában e két háztípus egyáltalán nem választható szét egymástól a falusi építészetben. A szakirodalomban rengeteget olvashatunk a népi építészet hagyományos szerkezeteiről és tömegalakításáról, emellett kockaházakról is számtalan információ áll rendelkezésünkre, azonban keveset – vagy egyáltalán nem – találunk ezen két hagyományos magyar épülettípus együttélésének elemzéséről. Pedig vidéken nagyon is összekapcsolódik a történelmük, hiszen a kockaház megjelenésével a parasztházaink terei is jelentős építészeti átalakuláson mentek keresztül. A lassú társadalmi átalakulás miatt pedig a kockaházakra is hatással voltak a háztáji gazdálkodáshoz még szükséges helyiségek.

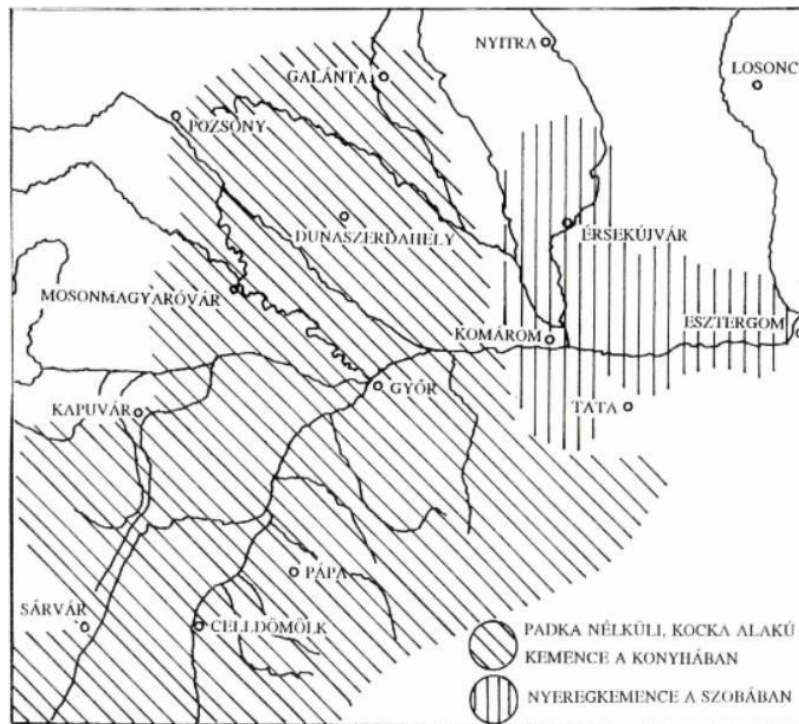
Az épület története, melyen keresztül elemzem ezt a jelenséget, hosszú ideje a családomhoz tartozik. Egy kisalföldi településen található, Fehértón. A kataszteri térképeken, amiket találtam, feltehetőleg már az 1850-es években is a mostani ház alapja állhatott, ugyanis akkoriban kerülhetett a család tulajdonába a telek. Természetesen azóta számtalan átalakuláson esett át az épület, egyik ilyen komoly beavatkozás a kockaház hozzáépítés volt az 1960-as években. A kockaház hozzátoldása során nem csak használati és tömegalakítási, hanem szerkezeti, anyahasználati problémák is felmerültek.

1. ábra: Mai alaprajz alatta a parasztház alaprajzával

Népi építészetünk a Kisalföldön²

A Kisalföld népi építészetének elemzése során nem tekinthetünk el az Alföld és a Kisalföld közötti hasonlóságoktól. A konyhaberendezés és tüzelőszerkezetek alapján a Kisalföldi lakóháztípust az alföldi, vagy középmagyar lakóháztípussal összességében és részleteiben azonosnak kell vennünk, az alföldi lakóháztípus sajátos táji variánsa, azonban néhány különbségre a középmagyar tájegység jellegzetességei adhatnak választ számunkra. Például arra, hogy az Alfölddel eltérően miért találhatunk a kisalföldi konyhákban kemencét, ugyanis jellemzően a konyhában lévő kemence a dunántúli tájegységen található meg. A Kisalföldön a kemence a konyha középső részén, a hátsó falhoz csatlakoztatva található, a tájegység sajátossága, hogy még a XX. században is a padlósínten maradt, ritka esetekben találkozhatunk olyannal, hogy pár centivel magasabb a fenéksíntje. Formailag szinte kivétel nélkül minden kemence közel szabályos kocka alakú, kivételt jelent ez alól Komárom kisebb környezete.

2. ábra: Kemencetípusok a Kisalföldön³

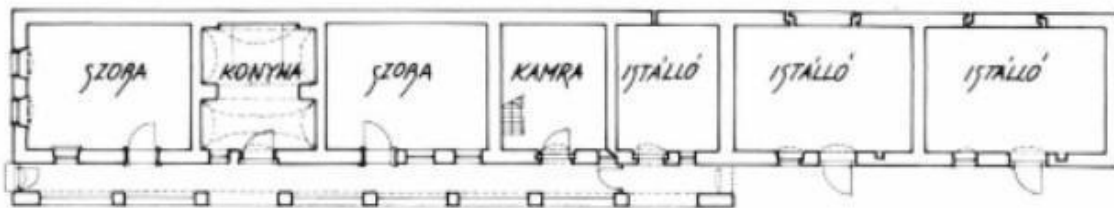
² A Kisalföld népi építészetéről szóló bekezdést a Ház és ember tematikus sorozat tematikus kötete alapján dolgoztam fel, Cseri Miklós szerk, Lakóépületek, A Győrött 1993. május 24-25-én megrendezett konferencia anyaga, in: Ház és ember

³ BARABÁS 1994. p. 130.

A tájegységen a kályhás szobák is jellemzőek voltak, a füstös konyhák mellett jelentek meg. Ez a jelenség egészen a 19. század végéig tipikusnak volt mondható a Kisalföld egész területén⁴. Később, például Kocson, a visszaemlékezések szerint a takaréktűzhelyek megjelenésével kezdett visszaszorulni a kályhák használata és helyette több helyen nyeregkemencéket építettek, melyeket akkoriban banyakemencének hívtak ezen a területen.

A szabadkémények a Kisalföldön csak füstös konyha fölé épülhettek, melyben kemence is volt, vagyis a ház összejtje felé.

A kályha és a szabadkémény megjelenése feltehetően egy időbe eshetett, ezek megjelenésével a lakókonyhás füstös kisalföldi ház átalakult szabadkéményes, kályhás-szobás épületté. Az átalakulás magával hozta a jellegzetes kisalföldi háztípust is, ez pedig az egybejáratos rendszer. A szabadkémény megjelenésével a nagy füstmennyiséget könnyedén ki lehetett vezetni a kéményen keresztül. Korábban a füstös házakban a lepadlásolt konyhában keletkező füstmennyiséget csak több bejárat segítségével lehetett elszigetelni az egyéb helyiségektől, emiatt indokolt volt a több bejáratú rendszer. Az egybejáratos rendszer megjelenése a Kisalföldön karakterisztikus típusnak számított.

3. ábra: Több bejáratú ház alaprajza, Bogyoszló, Győr-Moson-Sopron m., mestergerendán 1866-os évszám⁵

A tömegalakítás esetében is megfigyelhetünk sajátos jelenségeket. A tájegységen a szoba, konyha, kamra, istálló egyváltéban, összeépítve egy tető alatt helyezkedett el. Az így kialakuló hosszú vonalával más jelleget öltött a Nagyalföld rövidebb, gyakran három, esetleg négy helyiséges lakóházával szemben.

⁵ BARABÁS 1994, p. 137.

Kockaház probléma

„A sátoztetős épületeknek, a »kockaházak«-nak a megjelenése azt jelenti, hogy általánossá vált a polgári jellegű építkezés, és ezzel egyidejűleg elhagyták a paraszti építkezés számtalan ésszerű elemét. [...] Ez az új épülettípus ott is megjelent, ahol a régi típusú épület még jobban megfelelt volna rendeltetésének.”⁶

„A népi építészet...Nem újít nyakra-főre, betartja a szabályokat, de nem zárkózik el az újításoktól. Mértékkel, adott lehetőségei és „saját feje” szerint él a fejlődés lehetőségével. De közben nem mond le a hagyományairól mindaddig, amíg az elemi létfeltételek meg nem változnak.”⁷

Az 1960-as évektől kezdve egy 15 éves lakásépítési program miatt elterjednek a títustervek alapján épült kockaházak, ezzel megtörve a megszokott faluképet. Ezen kívül pedig a társadalmi átalakulás még messze nem tartott ott, hogy a kockaházak megfeleljenek az akkori igényeknek, hiszen a lakók nagy része még háztáji gazdálkodást folytatott. Ezek a 10x10 méteres házak alaprajzi elrendezése nem felelt meg ennek az életmódnak, hiszen az összes helyiségen át kellett volna gyalogolni a parasztnak. A hosszúháznál ezt a problémát a tornác remekül megoldotta, ugyanis megfelelő átmeneti térként szolgált. Ezt a hiányosságot bizonyos esetekben a nyári konyhák tovább használatával vagy – a vizsgált ház esetében is – nyári konyhák építésével és a parasztház hátsó traktusának megtartásával oldották meg. Míg a parasztházaknál a hozzáépítések szépen belesimultak annak formájába, a kockaházhoz való hozzáépítések szervesen kapcsolódtak a ház tömegéhez.

Részben talán emiatt mondhatjuk azt, hogy a kockaház nem felváltotta a hosszúházat, hanem azzal párhuzamosan jelent meg. Margittán például találkozhatunk olyan házakkal is, ahol a kockaház és a parasztház egyidőben épültek 1960-as években⁸. Természetesen a két házdivat összehasonlítása utalhat konzervatív ízlésre is vagy társadalmi különbségeket is takarhat, bár akkoriban a kockaház építésére kaptak támogatást a tulajdonosok, így ez kevésbé utalhatott az anyagi helyzetükre. Ott, ahol kölcsönből építkeztek vagy szerényebb anyagi ráfordítást engedhettek meg maguknak jobban megérte papíron títusházat vásárolni, az olcsóbb engedélyezés miatt.

Érdekes lehet még említést tenni a kor megítélését ezekről a háztípusokról, ugyanis a kockaház ellenszenvenné leginkább az építész szakmában vált, építetőik valójában szerették ezeket a

⁶ TÓTH 2010. p. 6.

⁷ ISTVÁNFI 2011

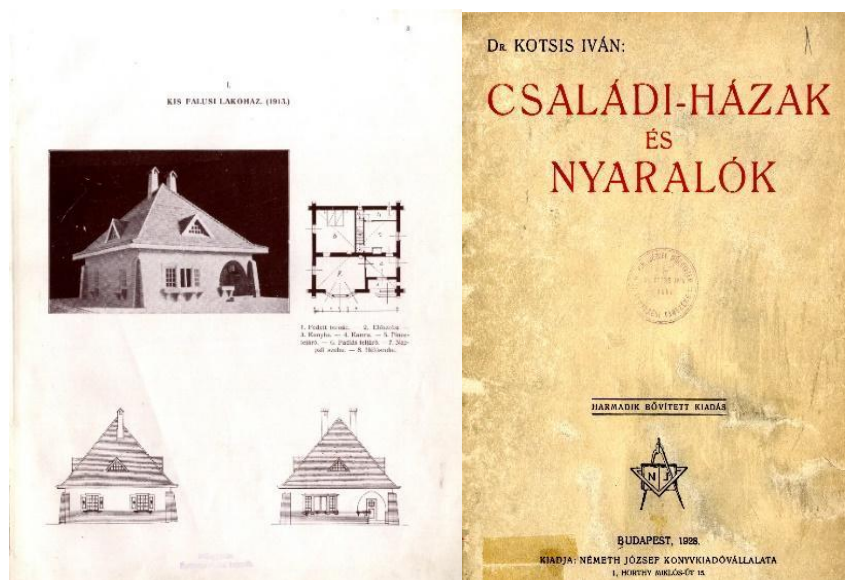
⁸ TÓTH 2010. p. 10.

házakat. A jövőt látták bennük, ezeket elsősorban nem maguknak, hanem a következő generáció számára építették, abban a reményben, hogy a gyerekeik számára már funkcionálisan is megfelelő lesz.

A títustervek⁹

A títustervek kérdését nem mindig olyan egyszerű megválaszolni. Tóth Tünde Krisztina egy korábbi TDK kutatásának építetőkkel készített interjúi alapján, az állam és építéshatóság által kiadott konkrét títustervről senki nem tudott.¹⁰ Azonban a kutatások során számos kiadott mintatervről találhatunk gyűjteményt. sőt, a lakóház títusterv műfaja egyáltalán nem kötődik a szocializmus rendszeréhez, történetük jóval korábbra, a XX. század elejére nyúlik vissza.

Az elmúlt évszázad mindenféle politikai berendezkedése fontosnak tartotta a vidéki családi házak fejlesztését. Adókedvezmények, közvetlen pénzügyi segítségek és jól kidolgozott mintatervek révén próbálták ösztökélni az embereket gazdaságos, jól működő családi házak építésére. Ezek közül az egyik legismertebb az ONCSA program, melynek keretein belül a rászoruló családokat támogatták típuslakásokkal és kamatmentes kölcsönrel. A közhiedelemmel ellentétben, ezek a títustervek nem csak a szocializmus időszakában jelentek meg, úgy, ahogy a kockaház sem. Dr. Kotsis Iván például már 1913-ban kiadta a „Családi házak és nyaralók” c. tervgyűjtemény kötetét, melyben megtekinthetjük a kockaházak korai példáit is.

4. ábra: Dr. Kotsis Iván – Családi házak és nyaralók c. kötetésándor

⁹ PERÉNYI 2016.

¹⁰ TÓTH 2018. p. 26.

1930-ban megjelent egy Sándor József nevű építész által jegyzett „Kis házak” c. könyv, amelyben egyértelműen felfedezhetjük a későbbi kockaházak funkcionális elrendezését.

5. ábra: Sándor József – Kisházak c. könyve

Emellett Óriás Zoltán 1931-ben kiadott egy 34 típust tartalmazó kötetet. Ez már tartalmazott az építészeti karakterek bemutatásán túl költségvetési mennyiségeket is és a gyűjtemény első darabja egy kockaház.

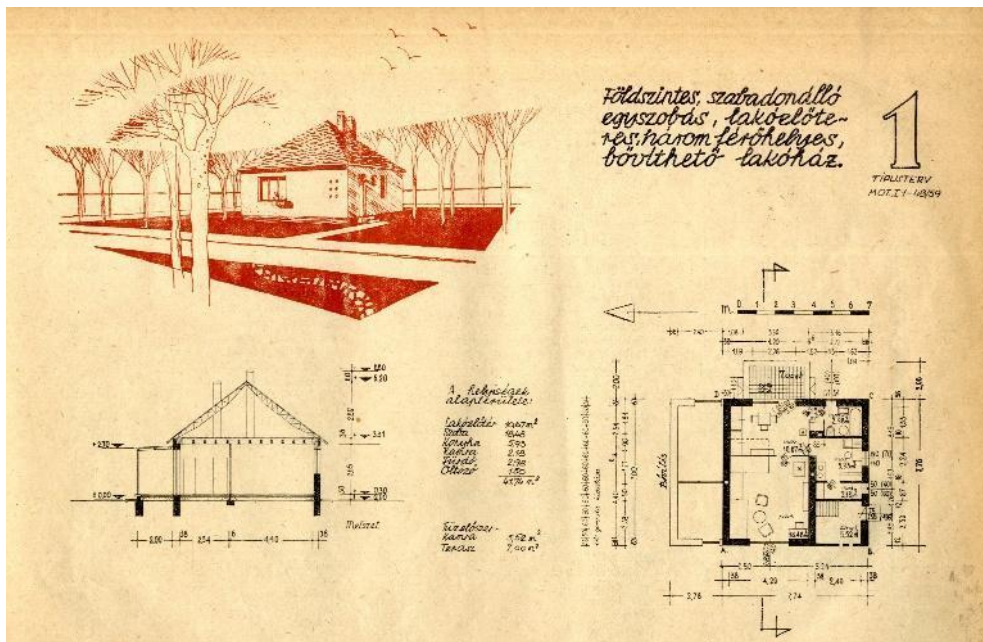
A pártállami politika legfőbb szerve, a Központi Bizottság 1958-ban elkezdi foglalkozni a lakásproblémákkal Magyarországon. Egy határozatban rendelkezett egy 15 éves lakásépítési program megvalósulásáról, melyet 1961-ben hirdettek meg. A népességnövekedésből és erőltetett iparosításból fakadó kritikus lakáshelyzet megoldására 1 millió lakás felépítését irányozták elő. Ennek a határozatnak a megjelenése teremthette meg a kockaházak egyre szélesebb elterjedését és ezáltal válhatott az épület egy jellegzetes háztípussá az országban.

A terv szerint a lakások 60%-át állami, a maradék 40%-át pedig magánberuházások által kellett modernizálni. Az állami lakásokat elsősorban Budapesten és a nagyobb városokban kellett megvalósítani, ahol nagyobb volt a munkásréteg.

Az 1961-es évben adta ki az Építésügyi Minisztérium a „Családiház tervgyűjtemény” c. kötetét, melyet bárki megvásárolhatott viszonylag alacsony összegért. Érdekes, hogy több terven észrevehetjük, hogy az épület részbeni alapincézését javasolták, melyek biztosították a tüzelőanyag, illetve az élelmiszerek tárolását. Az alapincézett megoldás elsősorban a falusi,

háztáji gazdálkodást folytatóknál lehetett szükséges, hiszen ekkor még javában háztájiztak vidéken.

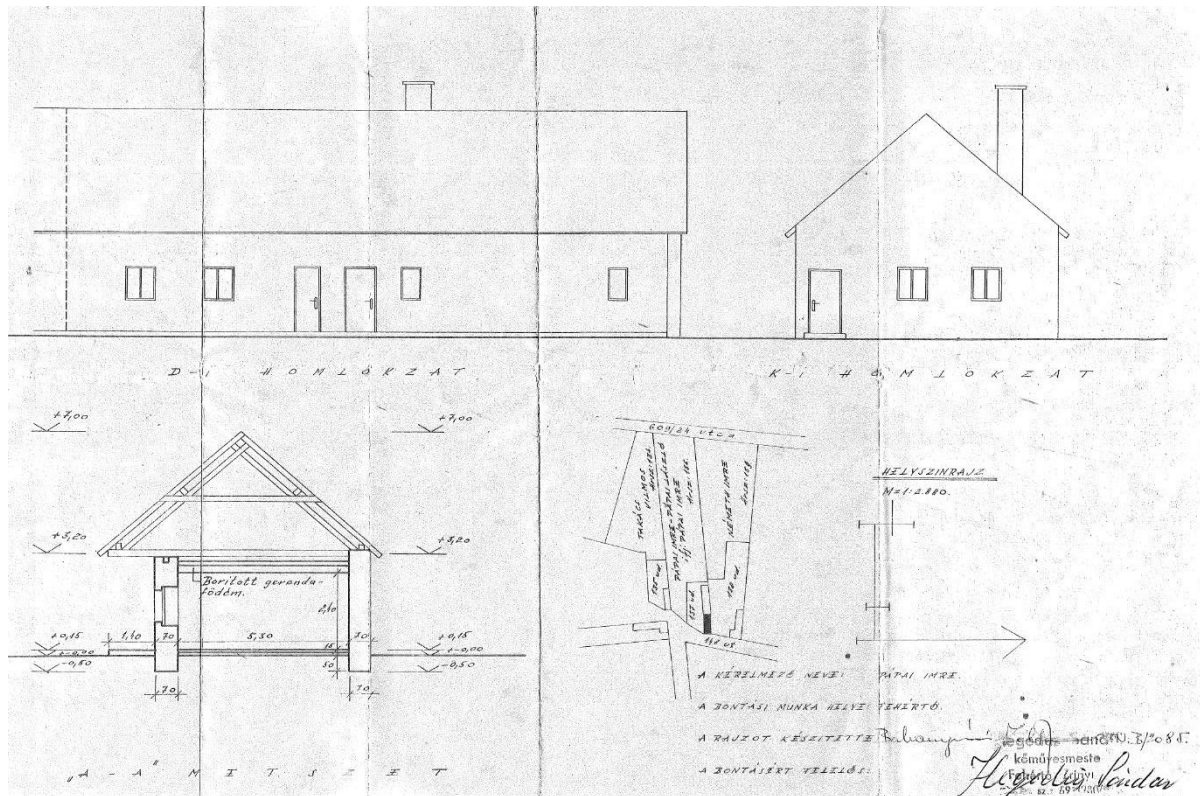
Később a minisztérium a korábbi terveket felülvizsgálva, újabb gyűjteményt adott ki, amiben szintén található kockaházakat. Az 1970-es években pedig tovább folytatódott a lakásfejlesztési projekt és további új mintatervek kerültek ki. Itt már a tervezők törekedtek arra, hogy különböző telekadottságokhoz is tudjanak igazodni, illetve elkezdték figyelembe venni az építőanyag választékot, a kivitelezési lehetőségeket, még később pedig, 1979-ben már figyeltek a tájegységi adottságokra is.

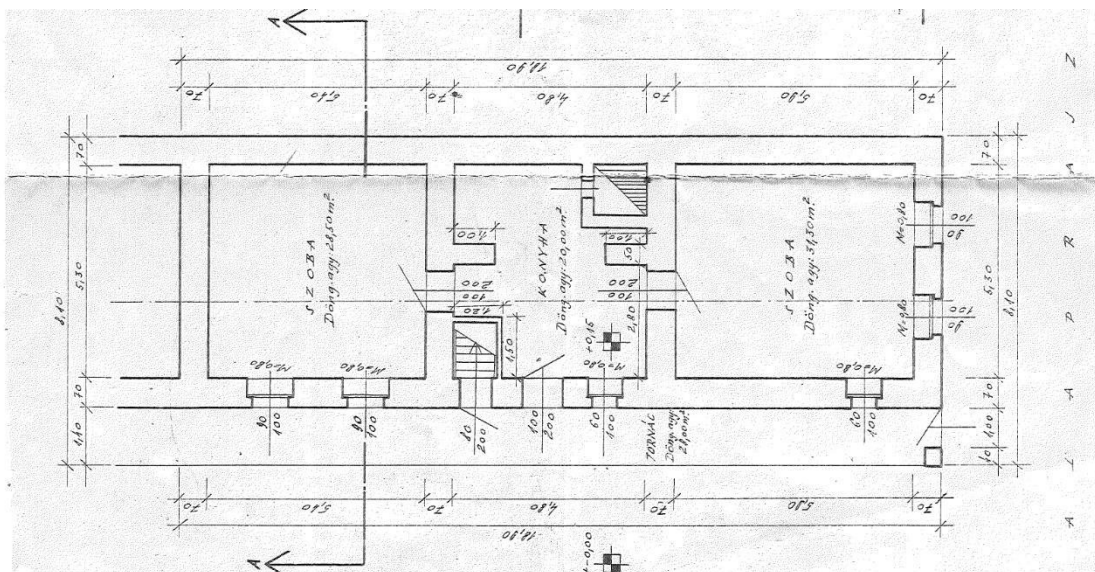
6. ábra: Családi ház tervgyűjtemény c. kötet egy épülete

A ház története

A továbbiakban a vizsgált ház történetét fogom ismertetni, mely viszonylag nagy múltra tekint vissza. Feltehetőleg az épület alapjai már a XIX. század második felében is álltak, így leginkább visszaemlékezések alapján tudtam információkat szerezni az eredeti parasztház elrendezéséről, illetve a kockaház hozzáépítés során megrajzolt felmérési terv alapján láthatunk dokumentációt a ház akkori állapotáról.

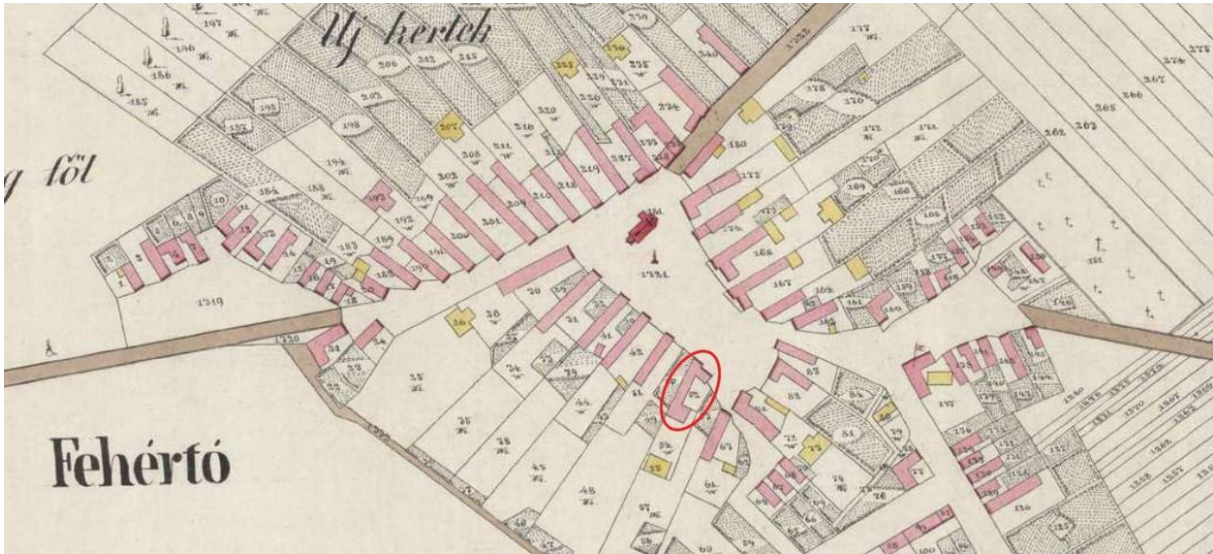

7. ábra: Helyszínrajz, Metszet és homlokzatok a parasztházról

8. ábra: A parasztház alaprajza

Szintén visszaemlékezések alapján mondható el, hogy a porta 1800-as évek második felében került a család tulajdonába. Ekkor már valószínűsíthető, hogy a parasztház alapjai álltak a telken. Egy 1856-os kataszteri térképen⁹ láthatjuk az épület akkori kontúráját. A településen megfigyelhetünk több keresztszárnyas, másnéven L alakú parasztházat, mely a hagyományos soros alaprajzi kapcsolás egyik legfejlettebb formája volt.¹¹ Az épületre 1914 környékén bádogny fedés került, ezt onnan feltételezhetjük, hogy édesapám elmondása szerint a kockaház miatti bontás során bádogny „Wien 1914” felirat volt olvasható.

9. ábra: Habsburg birodalom kataszteri térképe XIX. század¹²

Ezután a kataszteri térkép után nincs igazán adatunk a parasztházról, sem régebbi fotók, sem kataszteri térképen, ahol képet kaphatnánk az akkori állapotokról, csak egy 1967-es felmérési tervdokumentáció maradt meg, amely a kockaház hozzáépítése előtt történt meg.

A kockaház megépítése az eredeti ház oromfalának kidőlése miatt vált aktuálissá, ugyanis nem helyreállították a hosszúház állapotát, hanem helyére valami újat és modernebbet volt szokás építeni. A kiválasztott típustervet befolyásolta a már fennálló épület és a telek adottságai is, melyet a kataszteri térképen és a terven is jól lehet látni. Emiatt számos változásra lehetett

¹¹ FILEP 2006. p. 33.

¹² Arcanum Maps, Habsburg Empire – Cadastral maps (XIX. century), <https://maps.arcanum.com/en/map/cadastral/?bbox=1930648.7901688537%2C6052980.076998895%2C1931555.882715457%2C6053277.464812066&map-list=1&layers=here-aerial%2C3%2C4>

szükség az építése előtt és alatt, melyeket a következő fejezetekben fogok elemezni. Az 1976-os felülnézeti kép¹⁰ már körülbelül a mostani állapotot reprezentálja apróbb változtatásokkal.

10. ábra: 1976-os felülnézeti fotó a faluról ¹³

Az úgynevezett „Kádár-kockán” 1991-ben az akkori tulajdonos – aki történetesen az édesapám – kisebb alaprajzi változásokat csináltatott meg az épületen. Erről egy fennmaradt műszaki leírás ad információt, hogy pontosan mik is voltak a változtatások. Ebből jól kiolvasható, hogy homlokzati és alapterületi változások nem történtek, így csak alaprajzok készültek az akkori, illetve a módosított állapotról.

¹³ www.fentrol.hu, 1976. április 3., filmszám: 1979_0030

A parasztház felosztása, szerkezetei

A kereszt szárnyas lakóház¹⁴

A további fejezetekben a ház tereinek alakulását fogom elemezni, egészen a XIX. századtól. A kataszteri térképen látható kereszt szárnyas, vagy L alakú ház alaprajzáról nem maradt fenn forrás, de a szakirodalomban némi képet kaphatunk róla. A gyűjtemény külön említést tesz Fehértóról az L alaprajzú házakról szóló bekezdésben, mivel az 1993-as konferencia szerint a Kisalföldön sok ilyen archaikus „kereszt ház” maradt fenn.

A jómódú parasztréteg egyik legkedveltebb háztípusa volt a helyi közvélemény alapján, a két épületrész szerves egységet alkotott, közös tetőszék alatt helyezkedtek el. Számuk jelentősen megfogyatkozott, ugyanis a többgenerációs nagycsalád közös házban lakása felszámolódóban volt.

A háztípusnak több formája is van, én említést leginkább a könyv szerinti harmadik variációról¹⁵ tennék, ugyanis a fennmaradt kataszteri térkép alapján az általam elemzett ház is így épülhetett fel, valamint a bekezdés végén külön említést tesznek arról, hogy Fehértón 1993-ban még sok ilyen háztípussal találkozhattunk. Ennél a típusnál az épület utcára merőleges szárnya körülbelül másfél méterrel a párhuzamos szárny elé ugrik. Alaprajzi kialakításában előfordul, hogy az utcáról nyíló helyiség a konyha és innen közelíthető meg az utcára merőleges, illetve utcával párhuzamos szoba.

Ezen kívül még meg kell említeni, hogy a Szigetközben elég gyakran előfordult olyan ház, ahol a ház udvari vége volt kereszt szárnyal megépítve. A vizsgált ház XIX. századi kontúrján ez is látható, itt feltehetőleg házvégi szín, pajta helyezkedett el.

Kapcsolatot az L alaprajzú ház és a ma is még részben megmaradt parasztház között leginkább a pince elhelyezkedéséből következtethetünk. A helyiség furcsán kinyúlóan, szervesen kapcsolódik a jelenlegi tömeghez. Összevetve általam készített felmérési rajz, illetve a kataszteri térképet, látható, hogy a pince benyúlik a térképen megjelölt kereszt ház utcára merőleges traktusába. A pince pontos elhelyezkedésére nem igazán van általános megoldás, lehetséges, hogy az épület egy helyiségéből, a tornácról vagy egy épület melletti toldalékból nyílt.

¹⁴ A kereszt szárnyas lakóházakról szóló bekezdést a *Ház és Ember* sorozat tematikus kötete alapján dolgoztam fel. Cseri Miklós szerk, *Lakóépületek, A Győrött 1993. május 24-25-én megrendezett konferencia anyaga*, in: *Ház és ember*

¹⁵ BARABÁS 1993. p. 35.

Az elemzett ház alaprajzáról nem sok információt tudunk leszární a helyiségek elrendezését illetően. Az 1967-es alaprajz alapján az első szoba tornác felé eső ablaka utal arra, hogy itt korábban egy keresztszárnyas lakóház volt, ugyanis az elhelyezkedése meglehetősen elől van az ablaknak. Ezen kívül a már említett pince elhelyezkedését láthatjuk a megrajzolt kontúron. A keresztház elbontásával valószínűleg jelentős alaprajzi átalakuláson esett át az épület, ebből pedig valószínűsíthető, hogy a pince maradt meg.

11. ábra: A keresztszárnyas lakóház és a mostani állapot kontúrja a jelenlegi pince megjelölésével

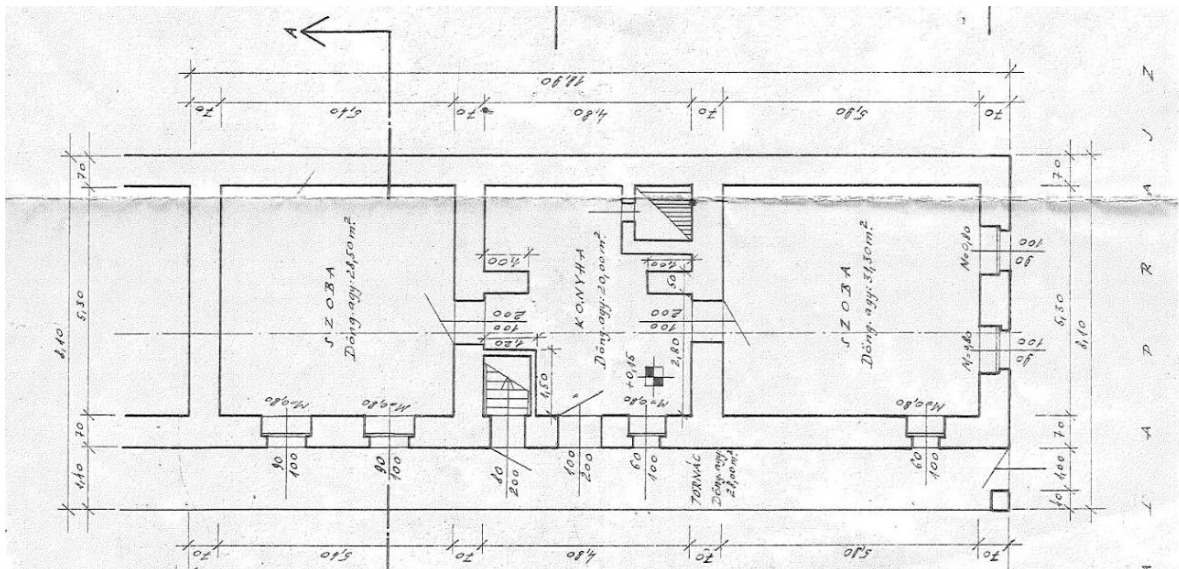
A háromosztatú parasztház

Térhasználat

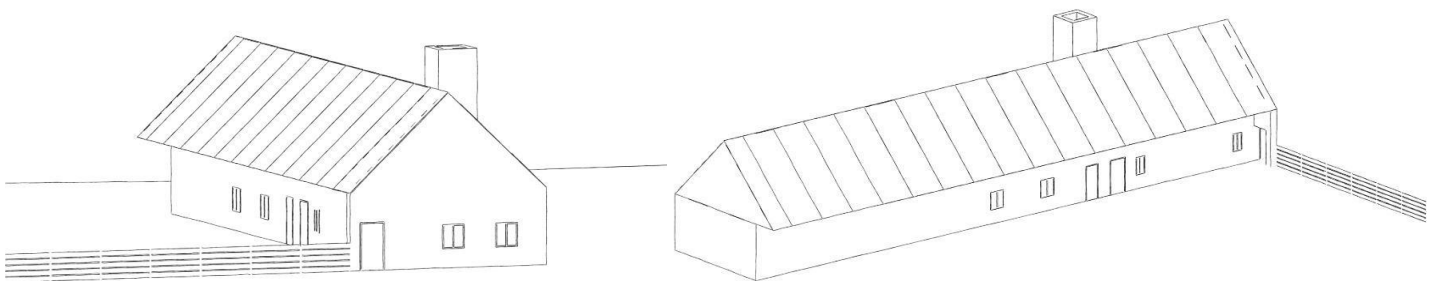
A későbbi, háromosztatú parasztházról konkrét információt viszonylag keveset találtam, leginkább csak a rokonság visszaemlékezéseiből tudtam képet alkotni az akkori térhasználatról. Alaprajzi kialakításában hagyományos háromosztatú parasztházat ismerhetünk fel, középen a konyha, a konyhából nyílvá pedig a 2 szoba helyezkedett el. Az akkori szokásokkal ellentétben itt nem volt tisztaszoba, ugyanis anyagi okok miatt két családnak kellett együtt élnie a házban. A hátsó szoba után az éléskamra volt, utána pedig a lóistálló, tehénistálló, magház és végül a tyúkház helyezkedett el. Az épülettől külön még egy pajta is volt a hátsó kert legvégén, melynek szerkezete nádból épült.

Átalakuláson az épület, főleg a konyha, nem csak a kockaház építése során esett át, hanem korábban is történtek kisebb- nagyobb változtatások. A mászókérményes konyha elterjedése erre

a házra is hatással volt. Mászókéményes konyhák épültek a házzal egy időben vagy – a vizsgált ház esetében is – utólag beépítve, átalakítva a korábbi szabadkéményes vagy füstökonyhás állapotot.¹⁶ Az alaprajzon a konyha közepén látható 1 méteres beugrás minden bizonnyal a szabadkémény nyomát jelzi, valamint édesapám visszaemlékezése alapján ott a konyhában egy boltozat ívelte át a helyiséget. A mászókéményes konyhákra leginkább az volt a jellemző, hogy a kémény a konyha egyik hátsó sarkában helyezkedett el, a Kisalföldön a kémények nagyméretű téglákból épültek. Kétszobás ház esetében a tényleges lakószoba oldalán található¹⁷, bár ez a vizsgált ház esetében nem lényeges, ugyanis mindkét szobát lakták. Szintén visszaemlékezés alapján mondható el, hogy a katlan jobb oldalon helyezkedett el a szoba bejárata és az 1 méteres beugrás után.

12. ábra: A háromszobátú parasztház alaprajza

13. ábra: A parasztház tömeg modellje a fennmaradt tervek alapján

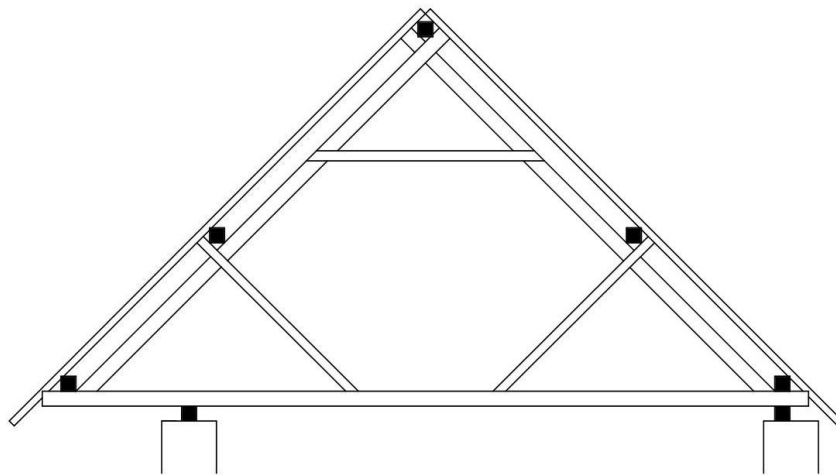
¹⁶ SABJÁN 2004. p. 43.

¹⁷ SABJÁN 2004. p. 19.

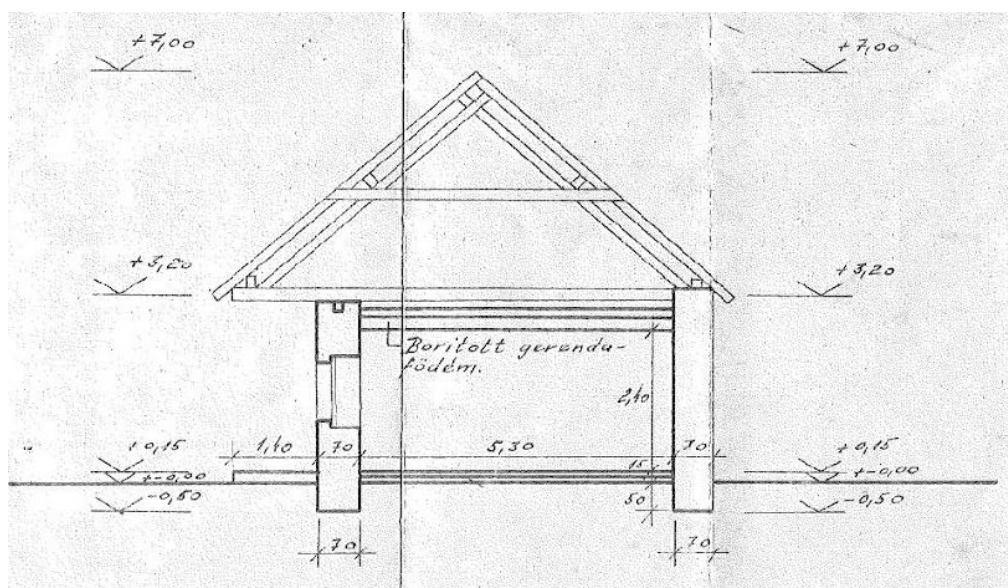
A hosszúház szerkezetei

A ház falai 70 cm-es tömésfalak, melyeken borított fa gerendás földém van. Ezeken kívül a házon megtalálhatunk még néhány fennmaradt hagyományos szerkezetet, például a fedélszéket és az eredeti nyílászárókból is pár darabot. Említésre méltó még a bádog tetőfedés is, ami 1914 körül kerülhetett az épületre, erre bizonyítékot az édesapám által elmesélt történet ad, a ház első traktusának bontása során a bádogon „Wien 1914” feliratot olvastak le. Éppen ezért az általam készített tömegmodellen is már a bádog fedéssel ábrázoltam az épületet.

A tetőszerkezet is kisebb módosításokon esett át az 1967-es felmérés óta. A régebbi terven egy hagyományos népi építészeti formát, egy ollólábas fedélszerkezetet látunk. Az általam készített felmérési terven már nem hagyományos, vegyes szerkezetet, ahol a derékszelemenek ferde dúcokkal lettek gyámolítva, torokgerenda helyett.

14. ábra: Általam készített felmérés a fedélszékről

15. ábra: 1967-es felmérésből fennmaradt metszet

Számos eredeti nyílászáró is megtalálható az épületen. Az eredeti konyha ajtaját például a bontás után is újra felhasználták, a megmaradt szoba egyik ablaka helyére helyezték be. Ezen kívül pedig a mai nyári konyha – ami a kockaház építése közben lett kialakítva – a főhomlokzat egyik ablakát kapta meg. A régi alaprajzon megfigyelhető, hogy az első szoba tornác felőli ablaka a főhomlokzat irányában helyezkedik el. Az ablak helye bizonyítéka lehet a korábbi keresztszárnyas alaprajznak. A nyári konyhába behelyezett rácsos ablak lehetséges, hogy a korábbi szoba ablakát kapta meg, hiszen a rácsozás azt sejteti velünk, hogy az ablak főhomlokzaton volt beépítve. Biztos információkat nem találtam a rácsos ablak kérdésével kapcsolatban, de az oromfal kidőlése miatt lehetséges, hogy az oromfalon lévő ablakok nem voltak már újra felhasználhatóak, így az első szoba ablakának átépítése emiatt is lehetett indokolt.

16. ábra: Mai kép az egykori konyha ajtajáról

17. ábra: Mai kép a megmaradt szoba ablakáról

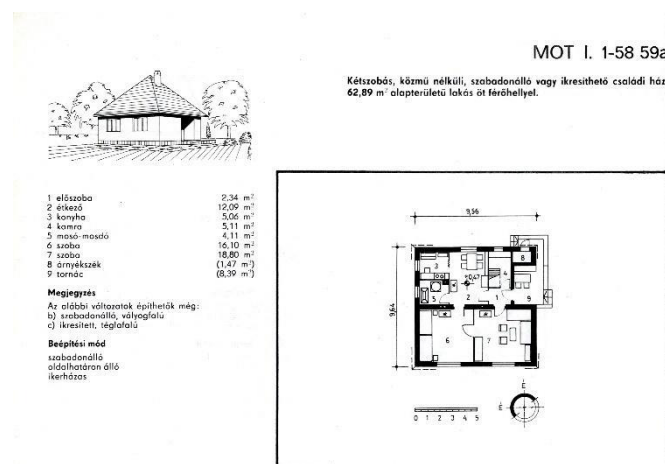

18. ábra: Régi családi fotó háttérben a kialakított nyári konyha nyílászáróival és az áthelyezett konyhaajtóról a jobb oldalon

A szerkezetek újra felhasználása jól bemutatja a paraszti felfogást, nem lecserélték a régit egy újra, hanem beépítették azt, újra gondolták. Nyilvánvalóan az életkörülmények sem voltak alkalmasak arra, hogy újra cseréljék a régi szerkezeteket, azonban a mai tendenciákat megfigyelve sokat tanulhatunk ebből a szemléletmódból.

A kockaház hatása

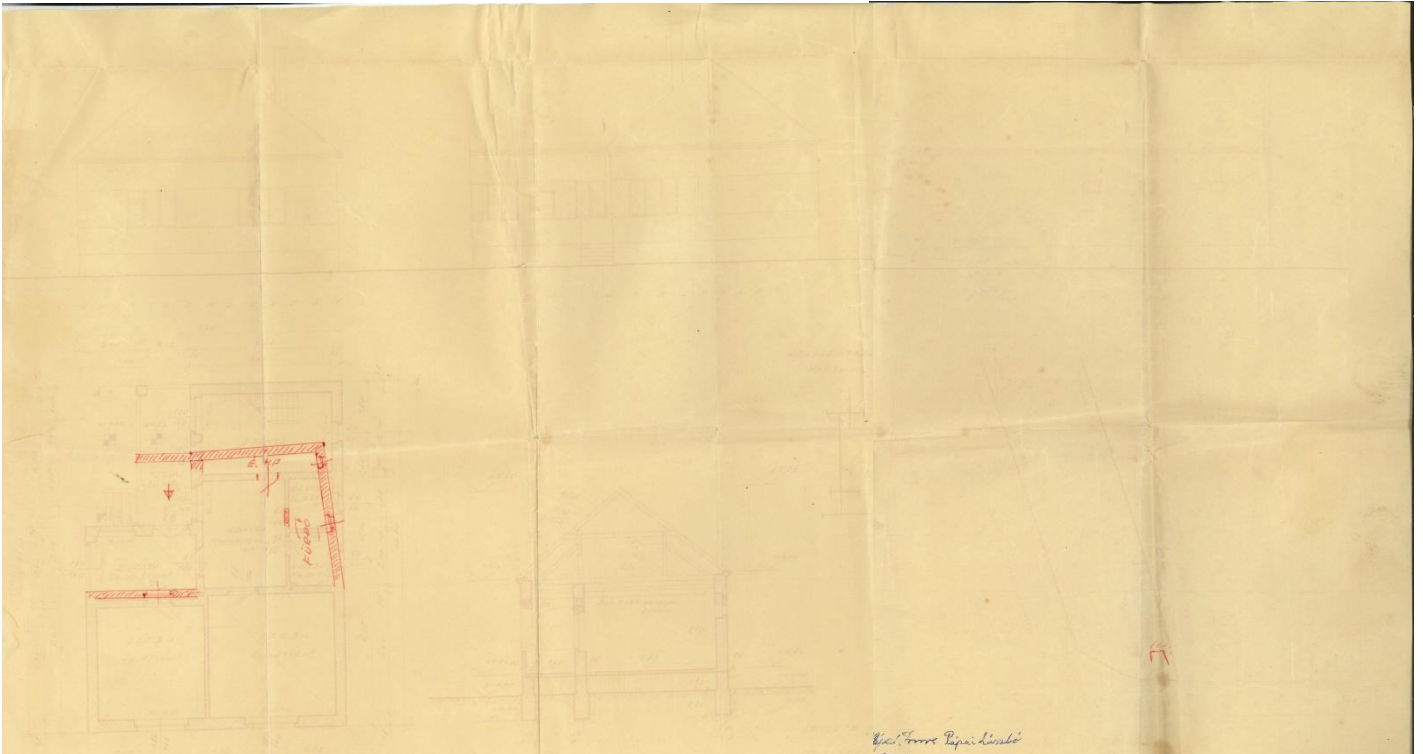
A legjelentősebb beavatkozás az épületen az 1967-es kockaház hozzáépítés volt, ami a parasztház oromfalának kidőlése miatt vált aktuálissá. A kockaház hatására elbontották az az első szobát, illetve az akkori konyhát. A bennem felmerült kérdésre, hogy miért egy kockaház felépítésével oldották meg a problémát és miért nem helyreállítással, édesapám azt mondta, hogy valójában erre kaptak csak kölcsönt és a rossz anyagi körülményeik miatt nem engedhették meg maguknak a saját vagyonból való építkezést. Az 1966. évi törvény a népgazdaság harmadik ötéves terve is a következőket mondja: „A lakásviszonyok javítására 300 ezer lakás építését kell biztosítani, állami lakás ebből 100 ezer legyen. Hiteltámogatással, megfelelő anyagellátással és építőipari kapacitással elő kell segíteni 200 ezer lakás magánerebből történő megépítését.”¹⁸ Az információból valószínűsíthető, hogy az általam elemzett ház is ennek a programnak a keretein belül épült. Az épület még közművesítés nélkül épült meg, erre példát a minisztérium által kiadott gyűjteményben is találhatunk. Ezen kívül pedig a gyűjteményben található terv az árnyékszéket is integrálja az épület tömegébe.

19. ábra: A minisztérium által készített gyűjteményből egy családi ház típusterv

¹⁸ PERÉNYI 2016.

A mintaterv alapján történő építkezésre nem csak az akkoriban kiadott törvények, hanem a fennmaradt terv is utal, ugyanis látható, hogy az alaprajz nem kifejezetten a telekre készült. Sajnos a tervlap az idők során megkopott, de a halvány vonalak alapján az is látható, hogy valószínűleg egy kinyomtatott terv volt, melyre rárajzoltak tollal kisebb változtatásokat, ezáltal a telekre illesztve a títustertvet.

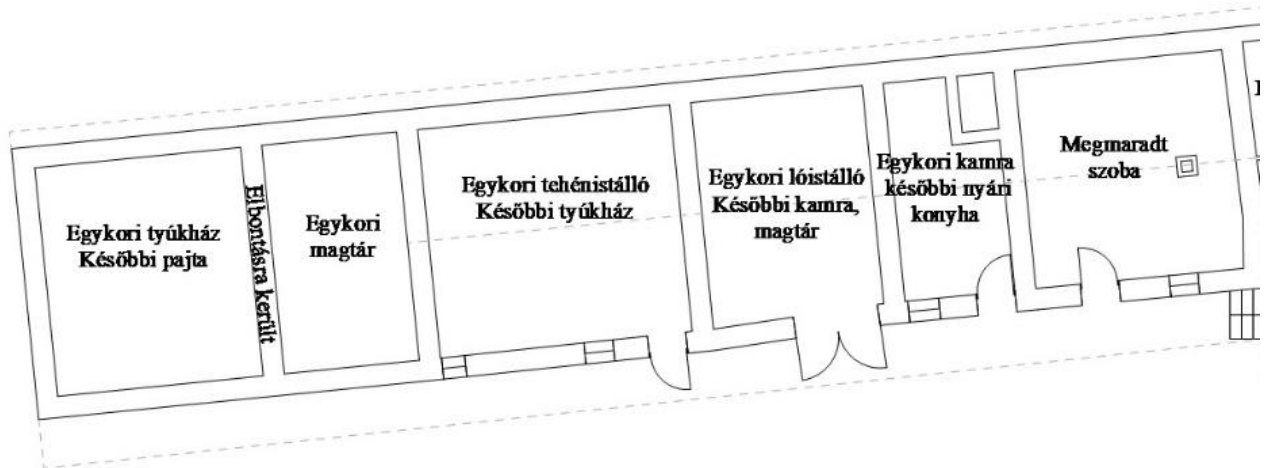
20. ábra: A kockaház títustertve

A kockaház fedélszéke a parasztház elbontott részeinek tetőszerkezetéből épült meg, ez is jól reprezentálja a paraszti életformát és felfogást a korból. Falazata kevés lyukú kisméretű téglából, illetve bontott szerkezetekből épült meg.

21. ábra: Fotó a kockaház építésének idejéről, háttérben a pince és a kockaház vakolatlan fala

A hozzáépítés miatt egy nyári konyhát is kialakítottak, a kamra felszámolásával, kemencével és füstölésre alkalmas résszel. A paraszti életformához szokott lakók ugyanis igényelték még ezeket a funkciókat az otthonukba. A kamra mellett található lóistálló még az 1960-as évek elején elvesztette ezt a funkcióját, ugyanis a szocializmus idején a lovakat be kellett szolgáltatniuk a TSZ-be. A kamra megszűnésével adott volt, hogy a takarmányok tárolására, illetve hombárok elhelyezésére ezt a helyiséget használták. Pontosán nem lehet tudni mikor, de idővel a nádból készült pajtát is el kellett bontani, ugyanis állapota miatt használhatatlanná vált az épület. A pajta a korábbi tyúkház helyére került, a tyúkházat pedig átköltöztették a tehénistálló helyére. Így a gazdasági épületek a nyári konyha után a kamra, tyúkház és pajta sorrendben helyezkedtek el.

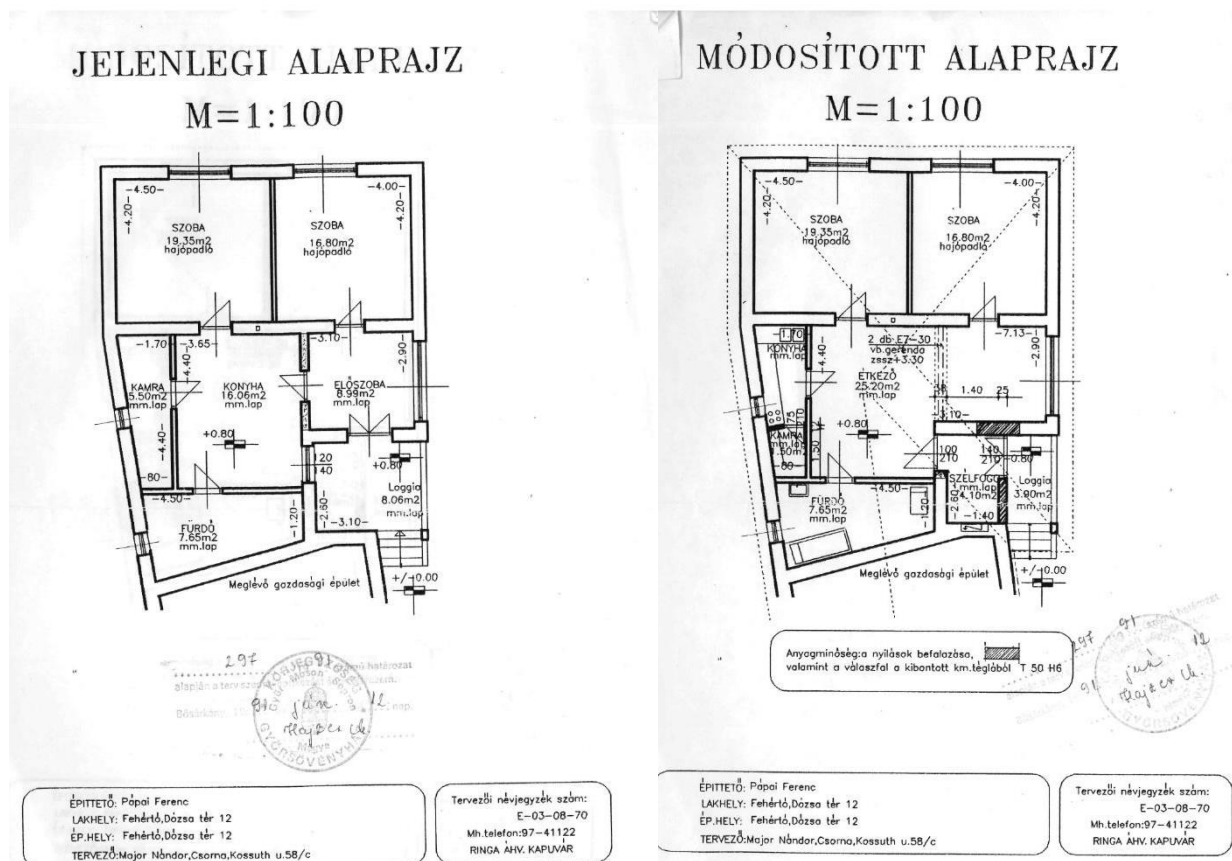

22. ábra: Gazdasági épületek változása az évek során

Kezdetben a parasztház elrendezéséhez szokott lakók nem igazán éltek a kockaházban, leginkább a megmaradt szobában aludtak, főzésre pedig az újonnan kialakított nyári konyhát használták. Édesapám szavaival élve: „*Idővel ugyan felköltöztek a házba, azonban a lent kialakított konyhát az idők folyamán is használták.*” A „fent” és „lent” szó használata általánossá vált a kockaház beépítése után. A kockaház jelentette a „fentet”, a parasztház pedig a „lentet”.

Később, 1975-ben egy garázst alakítottak a nyári konyha mellett, a kamraként használt helyiségben. A ház tömésfalaiiban kivágtak egy nagyobb nyílást a kapunak, amin keresztül beparkolt az autó.

1991-ben a kockaházat is átalakították, erre a korszerűtlen elosztás adott okot. Az átépítés során a konyha és előtér helyén egy nappalit és étkezőt alakítottak ki, a bal oldalt lévő kamra helyére pedig konyhát építettek be a helyiségbe. Előtér a terasz rovására a lépcső mellett lett kialakítva. Összességében az átépítés kiszolgálta az akkori társadalmi igényeket a nappali kialakításával.

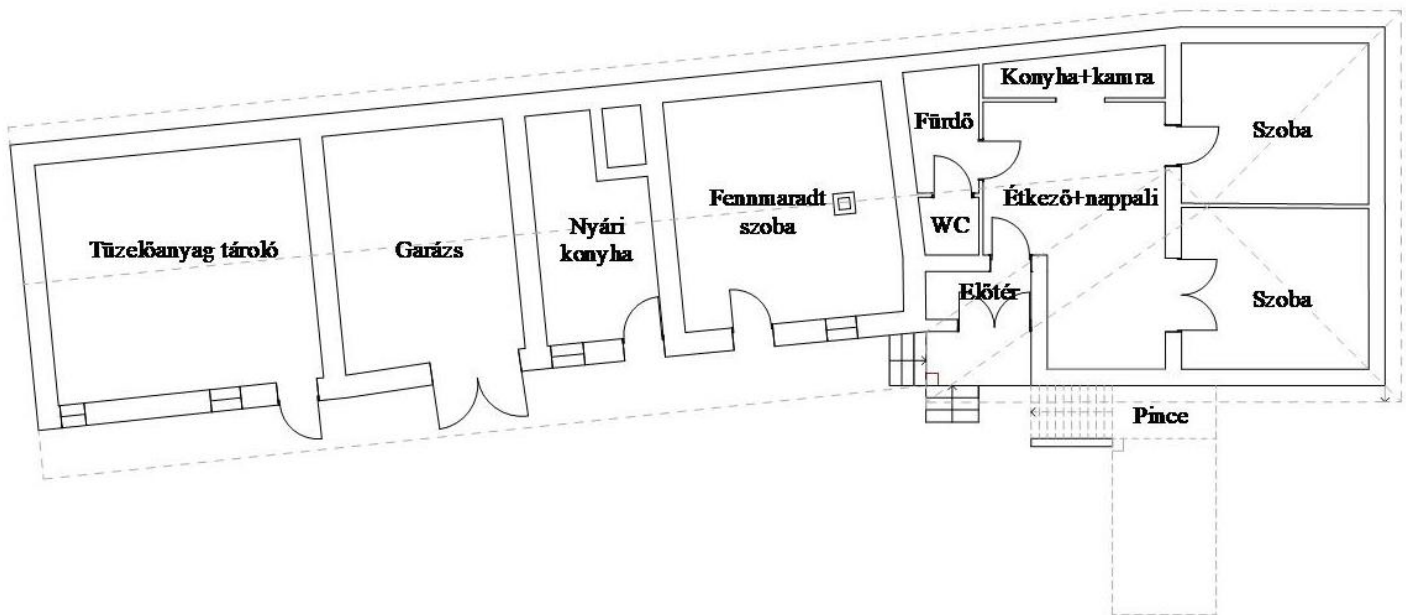

23. ábra: Átépítés előtti és utáni alaprajz, 1991

Mai használata, felmerülő problémák az elmúlt 25 évben

Az épületnek sajnos 1994 óta nincsen állandó lakosa, így alaprajzi kialakításában jelentős változásokon nem esett át az épület, hiszen funkcionális igény már nem igazán merült fel. A kiköltözést a városba, Győrbe való költözés és a falu elhelyezkedése is indokolja. A mai igényekhez sajnos a tömegközlekedési lehetőségek is szegényesek, így hétfélig házzá változott az épület. 1994 óta kisebb változtatások azért történtek, a 2000-es évek idején elbontották a leghátsó részét az épületnek, a pajta, ezzel megrövidítve a házat. Az elbontás a hátsó falak rossz állapota miatt vált aktuálissá, ennél a bontásnál már én is jelen voltam gyerekként.

Az épület helyiségeit, illetve a gádor alatti homlokzatot, habár nem évente, de időnként kimeszeljük, ezzel is megőrizve valamilyen szinten az épület jó állapotát. A kert még ma is használatban van, zöldséggel és gyümölcsfákkal, ezen kívül pedig aktív használatban még a pince van.

24. ábra: Az épület mai alaprajza

Konklúzió

A kutatásom során a házon keresztül belátást nyertem a XIX. század végi, illetve a XX. századi falusi életmódba. Megismertem és elemeztem együtt és külön-külön is ezt a két hagyományos magyar háztípust. Dolgozatom fő témájaként megvizsgáltam a parasztház építészeti átalakulását a kockaház hozzátoldásának hatására. A házon történő építészeti átalakulásban alapvetően két fő irányt vettem észre: a kockaház megjelenésével elsősorban a lakórész alakult át, a gazdasági épületek átrendeződését pedig a szocializmus rendszere által szorgalmazott társadalmi átalakulás idézte elő. A TSZ megjelenésével ugyanis az állatokat be kellett szolgáltatni a rendszernek, ezzel megszüntetve a lóistállót, illetve a tehénistállót. Az egyes gazdasági helyiségek megszűnésével a ház hátsóbb részeit pedig fokozatosan elbontották.

Érdekes számomra emellett még a falusi építészet alakulása az elmúlt másfél évszázadban. A népi építészetben tájegységekre, régiókra bonthattuk a jellemző szerkezeteket, anyaghasználatot, alaprajzi kialakítást, és tömegalakítást. Az egységes faluképet a kockaházak megjelenése bontotta meg, kialakult egy egész országra jellemző egyfajta nemzeti háztípus, megtörve ezzel az egyes tájegységek karakterisztikáját. A kockaházak egyre szélesebb körű megépítésével az egységes falukép újra kialakult, szemben a későbbi tendenciákkal.

További kutatási lehetőségek

A dolgozatom írása közben több gondolat és ötlet is megfogalmazódott bennem. A ház szerkezetei további érdekességeket rejtenek magukban. Az építészeti alakulást folytatva érdekes lehet megvizsgálni, hogy vajon milyen szinten tudna ma megfelelni egy ilyen épület a mai igényeknek? Milyen beavatkozások lennének szükségesek, milyen tartószerkezeti, épületszerkezettani vagy akár épületgépészeti, energetikai kérdések merülnének fel.

Köszönetnyilvánítás

Mindenekelőtt szeretnék köszönetet mondani Halmos Balázs konzulensemnek, akinek szakmai segítsége nélkül nem jöhetett volna létre ez a dolgozat. Köszönetet szeretnék még mondani Perényi Tamás tanár úrnak a kockaházakhoz kapott segítségért.

Külön köszönetet szeretnék mondani édesapámnak, Pápai Ferencnek, akinek történetei rengeteg segítséget nyújtottak a dolgozat megírása során és köszönöm, hogy megőrizte ezt a házat az utókor számára.

Irodalomjegyzék

- BARABÁS 1993 Barabás Jenő: Sajátosságok a kislalföldi parasztház történeti alakulásában in: A Kislalföld népi építészete - A Győrött 1993. május 24-25-én megrendezett konferencia anyaga (szerk: Cseri Miklós). Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum - Győri Xantus János Múzeum, Szentendre-Győr, 1993. p. 129-144.
- WINKLER 2021 Winkler Márk: „Ha így nézem polgári, ha úgy nézem szocialista.” – interjú Tamáska Mátéval a kockaházak múltjáról és jelenéről: In: Építészfórum (2021.07.26.) <https://epiteszforum.hu/ha-igy-nezem-polgari-ha-ugy-nezem-szocialista--interju-tamaska-mateval-a-kockahazak-multjarol-es-jelenerol>
- TÓTH 2018 Tóth Tünde Krisztina: Kockasors. TDK dolgozat, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építésztechnológiai Kar, 2018. <http://tdk.bme.hu/EPK/DownloadPaper/Kockasors>
- ISTVÁNFI 2011 Istvánfi Gyula, Őskor, Népi építészet, 2011
- TÓTH 2010 Tóth Zoltán: Melyik ház a kockaház? in: Korall, 11. évfolyam p. 5–44. http://epa.oszk.hu/00400/00414/00031/pdf/Korall_40.pdf
- SABJÁN 2004 Sabján Tibor: A mászóképményes konyha, 2004
- PERÉNYI 2016 Perényi Tamás: Mintaházak történeti áttekintése in: Építészfórum (2016.07.26.) <https://epiteszforum.hu/print/mintahazak-torteneti-attekintese>
- FILEP 2006 Filep Antal: A kislalföldi lakóház morfológiai vizsgálata in: Ház és ember 19.-A Szabadtéri Néprajzi Múzeum és a Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága közös kiadványa (szerk: Cseri Miklós, Füzes Endre), Szentendre, Győr, 2006, p. 33–36.